

exempelvis de moderna glasblåsarna är, men släktskap i deras roller finns. Vi får följa bonadsmålaren Johannes Nilssons utveckling som konstnär, dels bunden vid konventioner, dels benägen att införa egna nyheter i sitt måleri, en fascinerande blandning av tradition och estetiska nyskapelser. Intressant är Berglins koppling mellan det folkliga bibliska bildberättandet och det seriala profana berättandet, där varje bild bygger på den föregående och sammantagna utgör en sammanhängande berättelse. Det är en väl genomförd och spännande analys av de olika skedena i Johannes Nilssons måleri, hans folkliga förankring, tolkningar och skickliga experimenterande med det estetiska formspråket.

Änglar, finns dom och varför ägnar sig en etnolog åt dem? Och vad har de att göra med tycke och smak? Lena Larsén utreder frågan i *Synen på det osynliga*, den avslutande artikeln i boken. Framför allt visar hon olika vägar att nå kunskap om ängelns kolonisering av vår kultur. Med ängeln som nyckel öppnas dörren till människors föreställningsvärldar. Estetik och etnologi möts när människor ombeds beskriva hur deras ängel ser ut.

De raffinerade, undersköna änglarna i elitkonsten och de rustika, fantasirika änglarna i folkkonsten hör till den bibliska skaran av dygdemönster. De har format våra föreställningar om hur en ängel ska se ut och vara. Den sinnliga bilden.

Brottet i respekten för ängeln uppstår när kyrkan inte längre kan hävda ensamrätt på änglar. Och precis som tomten, Kalle Anka eller älgen förekommer ängeln i reklam, TV-program, spelfilmer, poplåtar, på porslin och glas, t-shirts m.m. Larsén tecknar en åskådlig bild av änglars intåg i USA som en relief till sina resonemang om det svenska änglaintresset.

Men trots visualisering, sekularisering och vulgarisering har ängeln behållit sin air av annorlundahet och utomjordiskhet. En busig liten Rafaelängel som häver en öl och röker en cigarett är lik en trickster. Han både är och inte är, betwixt and between, den habile gränsöverskridaren som i olika änglaskepnader dyker upp för att kanalisera människors längtan efter mening i en orolig värld. En problemlösare och beskyddare med vingar.

Ängeln är symbol och budbärare i en och samma skepnad. Med hjälp av en riktig änglaterapeut kan en individ få kontakt med just sin skyddsängel.

Prästernas möte med myllret av änglar i kyrkor är det

mest förtätade avsnittet. Larsén har hanterat det ömtåliga ämnet med respekt och närhet och med objektiv vetenskaplighet. Ängeln – som finns och inte finns – framstår som farlig, ekivok, nästan förbjuden att rikta blick eller tanke mot. Att beskriva en ängel är att erkänna dess existens och göra den verklig och kanske till och med beröva den ojordiskhet. Det är också att flytta ut det mest privata i offentligheten. Resonemangen kring änglar, deras helighet, dubbelhet, skönhet och förmåga att förmedla intensiva, sinnliga upplevelser speglar estetikens kärna. "Fula ska de helst inte vara" (s. 154). I fantasin, det fria mentala rummet, iklärt sig emellertid ängeln skiftande skepnader som stundtals exponeras i offentligheten och utsätts för estetisk granskning. De personliga, folkliga, trygga, nära och kroppsliga änglarna har kulturbundna drag som vi känner igen från barndomen och vardagen.

"Vår attityd till bilder och föremål är komplicerad – begränsad av normer, inspirerad av upplevelser och fördjupad genom kunskap" (s. 162). Lena Larsén refererar till och summerar sin studie av änglar och av synen på det osynliga. Orden kan väl appliceras generellt på ämnet tycke och smak och på det komplexa begreppet estetik, som de sju etnologerna med framgång bidragit till att söka reda ut med denna bok.

Angela Rundquist, Stockholm

Tyke L. Tykesson och Björn Magnusson
Staaft: *Arkitekterna som formade Malmö. En modern stad växer fram 1878–1945.*
Carlsson Bokförlag, Stockholm 1996. 288 s., ill. ISBN 91-7203-113-1.

Industrialiseringsprocessen avspeglas tydligt i Malmö. Från att ha varit en relativt obetydlig provinsstad växer den med industrierna och utvecklas till rikets tredje stad och en av norra Europas viktigaste industristäder. Malmös unika arkitektur, med lokal särprägel, närmast besläktad med tysk och dansk byggnadskonst, speglar ett avgörande skede i den moderna historien. Förvånansvärt lite av detta har hittills behandlats i skrift. Medan den förindustriella perioden genom Einar Baggers forskarmödor beskrivits ingående har Malmös arkitektur under industrialiseringen strängt taget helt

förbigått och Malmös arkitekter har i stor utsträckning förblivit anonyma.

Det finns emellertid några arbeten som behandlar denna period. En sammanfattande beskrivning över Malmös moderna bebyggelseutveckling, skriven av Henrik Ranby, finns publicerad i del 6 av praktverket *Malmö Stads historia*. Ulla Hårdes artiklar och böcker om bl.a. Erik Sigfrid Persson har också bidragit till bilden av hur det moderna Malmö vuxit fram. Före stadsplanechefen Gabriel Wingses opublicerade inventering av arkitekturen i centrala Malmö är en viktig källa till kunskap. Wingses arbete har varit en utgångspunkt för den nyutkomna skriften: *Arkitekterna som formade Malmö. En modern stad växer fram 1878–1945*. Boken är skriven av arkitekten Tyke L. Tykesson och arkeologen Björn Magnusson Staaf. I en rad bild-essäer om olika arkitekter skildras Malmös utveckling på ett mycket stimulerande och intresseväckande sätt, där olika synvinklar, t.ex. mentalitetshistoriska, prövas. Ambitionen är att ge en bild av "vad som hände i Malmö och världen under industrialismens och det modernas genombrott". I syfte att nå fram till det "malmöitiska" har framställningen koncentrerats på arkitekter verksamma i staden. Författarna bortser från de mera kända svenska arkitekter som ritat hus i Malmö. Stadsplanerarna ägnas inte någon större uppmärksamhet i boken, även om de spelat en viktig roll i gestaltandet av staden. Det är i stället det faktum att det är förhållandevis få och produktiva arkitekter som präglat det moderna Malmös stadsbild som fokuseras i boken. Ingen av dessa arkitekter har tidigare varit föremål för ingående studium. De är generellt ignorerade i översiktliga arbeten i svensk arkitekturhistoria. Av de 17 arkitekter som porträtteras i boken finns fyra omnämnda på ett fåtal rader i Nationalencyklopedin.

De olika essäerna följer ingen kronologisk ordning, de beskriver parallella skeenden. De kan läsas som enskilda kapitel samtidigt som de samspelar och kompletterar varandra.

Den skildrade tidsperioden 1878–1945 är det moderna Sveriges födelsetid. En tid då den kommunala infrastrukturen byggdes. John Smedberg var bokhållarson från Stockholm. Efter arkitektstudier vid Konstakademien och studier vid École des Beaux-Arts i Paris tillträdde han lektorstjänsten i byggnadskonst vid Tekniska Elementarskolan i Malmö. Han var den förste

arkitekten med gedigen utbildning som etablerade sig i staden. Året var 1878. Det Malmö han mötte hade ännu mycket kvar av sin medeltida prägel, men befann sig i en omvälvande och genomgripande förvandling, industrialiseringen. Smedberg skulle bli en av dem som formade den nya stadens ansikte. Han ritade nio av de femton skolbyggnader som uppfördes i Malmö under hans tid, folkskolor, flickskola, läroverk, navigations-skola och tekniska skolor. Smedberg var arkitektoniskt förankrad i 1800-talets stiltänkande. Vid mitten av 1800-talet var Sverige ett av Europas fattigaste länder. Trots detta kan befolkningen betraktas som relativt välutbildad. Folkskolereformen 1842 innebar allmän skolgång. Den satte också fart på skolbyggandet.

Smedberg ritade förutom skolor också bl.a. det första museet, sedermera stadsbibliotek, elektricitetsverk (nuvarande Rooseum), riksbank och den praktfulla synagogan.

Salomon Sörensen, byggmästarson från Lund, sedermera stadsarkitekt, kom att bli den som gestaltade den kommunala hygienens byggnader. Axel Daniels-sons märgfulla beskrivning av det osunda Malmö 1894 avslutas med orden: "Här spyrr fabriker av alla slag ut sin orenlighet, väverier, spinnerier, verkstäder, kritbruk, slakterier, oljeslagerier, tvättstugor och garverier, fabriker som lämna i annan form choklad, karameller, margarin, maccaroner, korv, senap, blanksmörja, ättika, tändstickor, cigarrer, bläck, guano, tvål och parfymer. Själva bouqén på det hela skänka rännstenarna, vars innehåll långsamt rinner utmed bankerna. Så bildas stadens atmosfär."

Det kom att bli Salomon Sörensens uppgift att arkitektoniskt råda bot på de sanitära olägenheterna. En rad tekniska byggnader ritades av Sörensen: kloakpumpstation, Södervärns vattentorn, Malmö slakthus, två saluhallar. Därutöver ritade han sjukhusbyggnader och kaserner.

Alla Sörensens byggnader har någon form av historisk anknytning i stilen, ändå representerar de framväxten av det moderna samhället. Sörensen hade inlett sin karriär med att rita palatsliknande bostadshus i renässansinspirerad stil för Malmös överklass, men han övergick när han trädde i stadens tjänst som stadsarkitekt till att bistå det offentliga samhället och därmed också den fattigare delen av befolkningen. Samtidigt lämnade han renässansens former bakom sig och sökte

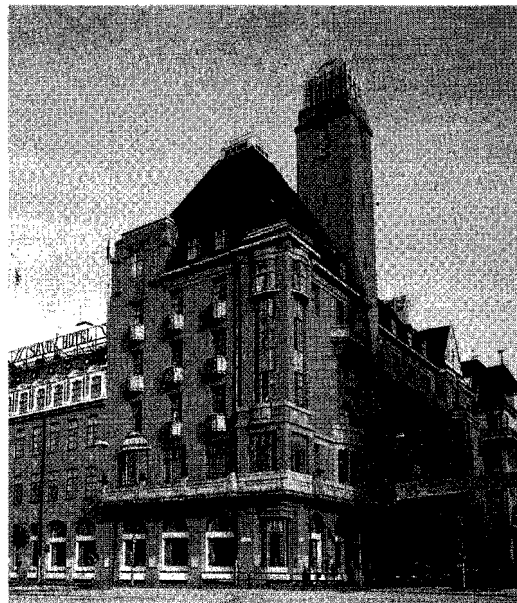
sig nya arkitektoniska uttryck.

Alfred Arwidius har något oförtjänt gått till historien p.g.a. sättet han lämnade jordelivet. Han påträffades död i badrummet tillsammans med en 16-årig fabriksarbeterska. Båda var nakna. De märkliga förhållandena vid Arwidius dödsfall fick senare sin förklaring av att den nya gasapparaten för badvattnets uppvärmning var felinstallerad. Arkitekten och flickan dog av koloxidförgiftning. Arwidius hade många roller. Förutom arkitekt var han också politiker, lärare, fastighetsspekulant, frimurare och musiker. Hans liv och arbete speglar väl den tid han levde i. Han var en offentlig person, en kändis i sin tid. Arwidius var byggmästarson från Malmö. Han utbildade sig i Stockholm och Berlin, något som var vanligt för arkitekterna i Skåne. Han ritade ett antal bostadshus i Malmö men var också verksam i hela Sydsverige. Flera av Malmös senare arkitekter började sin bana hos Arwidius: Oscar Hägg, Carl Rosell och Birger Linderoth.

Apoteket Lejonet, vid Stortorget, är ett av Malmös mest kända landmärken. Det är med sin rikt dekorerade fasad i Övedssandsten ett utmärkt exempel på 1890-talets arkitektur. Det är ritat av Harald Boklund och August Lindvall, ett av Malmös mest framgångsrika arkitektkontor. Boklund svarar också för en annan välkänd Malmöprofil, hamnförvaltningens kontorsbyggnad. Boklund opponerade sig mot det starka Stockholmsinflytandet över den sydsvenska arkitekturen och verkade genom sin tidning *Byggnadstidningen*, för en arkitektur baserad på lokala traditioner, i kontrast mot "en rikssvensk norm".

Bland arkitekterna som formade Malmö märks också Frans Ekelund, som ritade Hotel Savoy till Baltiska utställningen 1914. En byggnad som vid sidan av Hippodromen, ritad av Theodor Wählin, är två för Malmö helt enastående byggnader. Hippodromen, en cirkusbyggnad av kontinentalt snitt och det påkostade tidsenliga Savoy är exponenter för de nya former av nöjesliv som vuxit fram på kontinenten under 1800-talet.

Oscar Hägg var den främste jugendarkitekten i Malmö. Han hade rest runt i Europas metropoler och inspirerats av den nya stilen som han sedan planterade i Malmö. Hägg var också mannen bakom Rörsjöstaden och det samtidigt utbyggda Möllevången. Axel Stenberg blev industriarkitekten framför andra, medan Fritz Österlind och Carl Rosell lade grunden för folkhem-

Hotel Savoy.

mets byggnader. Något som också sysselsatte Birger Linderoth, Gösta Olsson, August och Carl Axel Stoltz. Den sistnämnde fick uppdraget att gestalta det nya Malmö Museum. John Smedbergs byggnad hade blivit för liten. Det moderna Malmö krävde också ett nytt museum, som invigdes 1937.

Arkitekterna som formade Malmö är en fascinerande, lärorik och mycket stimulerande läsning. En brokig väv med inslag av världshistoria, kommunal ekonomi, gestaltning av visioner och mänsklig möda. Boken öppnar dörren till en hittills okänd men anad del av den svenska arkitekturhistorien. Skildringen slutar 1945 vid ett vägskäl till en ny tid. Idag vet vi hur det gick. Men inte hur det gick till. Hoppas vi får veta det. Snart.

Göran Hedlund, Malmö

Kriminalitet Kultur Kontroll – en antologi. Åkerström, Malin (red.). Carlsson Bokförlag, Stockholm 1996. 303 s. ISBN 91-7203-155-7.

Att presentera en annorlunda kriminalvetenskap är syftet med antologin *Kriminalitet Kultur Kontroll*, re-